

دور نمای تجارت جهانی و برآورد هزینه حمایت از تولیدات استراتژیک کشاورزی در طول برنامه دوم

■ هزینه حمایت از تولیدات استراتژیک کشاورزی در برنامه دوم

دکتر بهاء‌الدین نجفی

اشاره

چنین به نظر می‌رسد که در فاصله سالهای برنامه دوم توسعه در ایران، آزادسازی بازرگانی جهانی، که پیامد توافق مربوط به مذاکرات دور اروگوئه (گات) است، اثراتی بر بازار بین‌المللی محصولات کشاورزی و سطح رفاه کشورهای در حال توسعه خواهد داشت. بررسیهای موجود نشان می‌دهد که آزادسازی بازرگانی جهانی در کوتاه مدت، سبب کاهش عرضه برخی محصولات به بازار جهانی و در نتیجه، افزایش قیمت این محصولات خواهد شد.

کشورهایی که واردکننده خالص محصولات کشاورزی هستند اکثراً در کوتاه مدت از این جریان زیان خواهند دید، با این حال این نکته که هزینه حمایت از تولیدات استراتژیک کشاورزی در ایران چقدر است، همواره مورد پرسش مؤلفین و برنامه‌ریزان کشور بوده است. در این مقاله نشان داده می‌شود که با توجه به گرانتر شدن واردات مراد غذایی برای ایران، تولیدات استراتژیک کشاورزی (به دلیل مزیت یافتن) دیگر هزینه‌ای را متوجه اقتصاد ملی نمی‌کنند و در این جهت، از معیار نسبت هزینه واردات به هزینه تولید داخلی به عنوان یک شاخص استفاده شده است.

۱- تولیدات استراتژیک کشاورزی در کشورهای در حال توسعه

معمولاً چنین فرض می‌شود که بازرگانی آزاد جایگزینی (آلترناتیوی) برای سیاستهای حمایتی است که در گذشته و حال اعمال شده است. بنابراین، اثرات آزادسازی بازرگانی ناشی از مذاکرات دور اروگونه عکس آثار سیاستهای حمایتی موجود است. هرچند این بحث نیز وجود دارد که آثار مزبور ممکن است در کوتاه و میان مدت به میزان قابل ملاحظه‌ای متفاوت باشد.

سیاستهای کشاورزی کشورهای صنعتی به توسعه کشاورزی در کشورهای در حال توسعه، می‌تواند از سه راه اثر داشته باشد:

الف) تغییرات در بازار جهانی محصولات کشاورزی و صنعتی

ب) موافقت‌نامه‌های ویژه که به موجب آن مزایای ویژه‌ای اعطا می‌شود.

ج) تغییر در سیاستهای مرتبط با سیاستهای حمایتی مانند کمکهای غذایی و مالی به کشورهای در حال توسعه.

همواره نمی‌توان آثار این سیاستها را تعیین کرد؛ چرا که تا حدودی به سیاستهای واکنشی کشورهای در حال توسعه مربوط می‌شود. در مورد اثر سیاستهای حمایتی کشورهای صنعتی بر کشورهای در حال توسعه، مطالعات بسیاری انجام شده است. عموماً این بررسی‌ها بر اثری که این سیاستها

در زمان امضای موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت در سال ۱۹۴۸، در میان ۲۳ کشور عضو اصلی موافقت‌نامه، تنها سه کشور در حال توسعه وجود داشتند. در حال حاضر، شمار کشورهای در حال توسعه به بیش از صد و ده کشور رسیده است و این افزایش نشان می‌دهد که قوانین بازرگانی جهانی برای این کشورها اهمیت فزاینده‌ای یافته است؛ چرا که کشاورزی از نظر اقتصادی برای کشورهای در حال توسعه مهمتر از کشورهای توسعه یافته است. به همین جهت، کشورهای یباده شده از مذاکرات دور اروگونه بیش از دیگر کشورها متأثر می‌شوند. با وجود اهمیت موضوع، هنوز روشن نیست که توافق «دورارگونه» تا چه حد می‌تواند به رفع تحریفهای موجود در بازرگانی جهانی و همچنین توسعه کشاورزی در کشورهای در حال توسعه، کمک کند. در این مقاله، نخست آثار تصمیمهای کنونی «گات» بر بازار جهانی مورد بحث قرار می‌گیرد و سپس، موقعیت ایران به عنوان واردکننده خالص محصولات کشاورزی، به ویژه گندم، مطرح و درباره آثار این تصمیمها، سخن گفته می‌شود. در بخش پایانی کوشش خواهد شد که به اولویت محصولات در برنامه جایگزینی واردات کشاورزی اشاره شود و توصیه‌هایی در مورد بهره‌برداری بیشتر از تصمیمهای «گات» انجام گیرد.

به ویژگیهای محصولات مربوط می‌شود. تمایل بیشتری به حمایت از محصولات وابسته به وسعت زمین، محصولات قابل انبار کردن و محصولاتی که در مسیر بازاریابی مشکلاتی دارند، وجود دارد.

ب- واکنش تولیدکننده و مصرف‌کننده نسبت به محصولات مختلف در اقتصادهای حمایتی متفاوت است، به عنوان مثال کاهش قیمتی عرضه برای گوشت خوک، مرغ و تخم مرغ در مقایسه با دیگر محصولات کشاورزی بیشتر است و بنابراین، از این محصولات حمایت کمتری می‌شود.

ج- سهم کشورهای صنعتی در تولید و بازرگانی جهانی محصولات گوناگون متفاوت است. هرچه سهم کشور حمایت‌کننده بیشتر باشد اثر بر بازار جهانی بیشتر است.

د- نظام حمایت از کشاورزی برای محصولات ویژه در کشورهای مختلف یکسان نیست و این امر تا حدی ناشی از هدفهای مختلف سیاستهای اتخاذ شده در این کشورها و همچنین نتیجه فزاینده تصمیم‌گیری و عوامل نهادی است. در نتیجه، اثر سیاست خصائصی در یک کشور ممکن است تا حدی به وسیله آثار سیاستهای حمایتی در کشور دیگر خنثی و یا تشدید شود. (جدول شماره ۱). آمریکا از تولیدکنندگان داخلی شکر به وسیله سهمیه‌بندی واردات آن حمایت می‌کند، در نتیجه قیمت شکر در بازار داخلی افزایش می‌یابد و بازاری برای جایگزینهای شکر،

بر رابطه مبادله‌ای^(۱) کشورهای در حال توسعه دارند تأکید می‌کنند، در حالیکه این آثار گسترده تر هستند.

۱- اثر درآمدی کشورهای صنعتی

آثار سیستم حمایت از تولیدات داخلی عمدتاً در کشورهایی که آن را به کار می‌برند محسوس است. اثر منفی بر تقسیم نیروی کار منجر به کاهش درآمد واقعی در اقتصاد حمایت شده، می‌شود. تعداد زیادی از مطالعات تجربی، این زیانها را تخمین می‌زنند. تغییرات ممکن است قابل ملاحظه باشد. تخمین زده شده است که متوسط سطح حمایت از کشاورزی در سالهای ۱۹۸۶-۱۹۸۸ برای کشورهای OECD هزینه‌ای در حدود ۷۲ میلیارد دلار بر اساس قیمتها و نرخ مبادله سال ۱۹۸۱، به دنبال داشته است، که معادل با ۰/۹ درصد درآمد واقعی خانواده است.

کاهش درآمد در کشورهای صنعتی، تقاضا برای واردات از کشورهای در حال توسعه را کاهش می‌دهد. بنابراین، شرایط تجاری بیرونی برای کشورهای در حال توسعه بدتر می‌شود و در نتیجه توسعه کشاورزی در این کشورها تحت تأثیر منفی قرار می‌گیرد.

۲- تحریف در قیمت‌های بازار جهانی

حمایت از کشاورزی در کشورهای صنعتی بر قیمت‌های بازار جهانی تأثیر می‌گذارد، ولی این تأثیر بر محصولات مختلف به دلایل زیر یکسان نیست:

الف- درجه حمایت از کالاهای مختلف یکسان نیست، زیرا این امر تا حدی

مانند ایزوگلوکوز^(۱)، به وجود می‌آید. در جریان تولید ایزوگلوکز، محصول دیگری بنام گلوتن ذرت^(۲) به عنوان یک محصول فرعی تولید می‌شود که از نظر پروتئین غنی است و برای غذایی دام به مصرف می‌رسد. اثر این جریان بر بازار جهانی آن است که قیمت‌های شکر و غذای پروتئینی دام کاهش پیدا می‌کند. سیاست‌های حمایتی کشاورزی در جامعه اروپا منجر به تغییر و اصلاح آثار می‌شود. بالا بودن قیمت غلات در جامعه اروپا واردات محصولات جایگزین را سودآور می‌سازد.

مخلوطی از گلوتن ذرت و "کاساوا" می‌تواند کاملاً جایگزین غلات در جیره غذایی دام شود. بنابراین، بالا بودن قیمت غلات در جامعه اروپا و پایین بودن قیمت گلوتن ذرت اثر مثبت و غیر مستقیمی روی بازار نشاسته کاساوا به وجود می‌آورد و در نتیجه، تجارت کاساوا و قیمت آن افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، پایین بودن قیمت غذای دام در جامعه اروپا، میزان مازاد قابل صدور غلات و فراورده‌های دامی را افزایش می‌دهد، که این امر برای آمریکا زیان‌آور است.

ه - سیاست‌های کشاورزی در کشورهای صنعتی از فشارهای بودجه‌ای متأثر می‌شود، بنابراین، سیاستها در جهت حمایت بیشتر از آن گروه از تولیدات داخلی است که می‌تواند از خارج وارد شود. ولی در مقابل، از محصولات صادراتی حمایت

کمتری صورت می‌گیرد. و - سیاست‌های کشاورزی در کشورهای صنعتی به وسیله مسافقت‌نامه‌های بین‌المللی - نظیر گات - محدود می‌شود که به میزان قابل توجهی حمایت اسمی کالاها تأثیر می‌گذارد. سیاست کشاورزی مشترک جامعه اروپا^(۳) حالت خاصی از این مورد است. برخی محصولات کشاورزی مانند جایگزینهای غلات، بدون گمرک وارد شده، درحالی‌که از غلات و محصولات دامی به میزان زیادی حمایت می‌شود.

ز - حمایت از کشاورزی محدود به محصولات خام نیست و محصولات تبدیل شده را نیز دربر می‌گیرد. در واقع، نرخ حمایت مؤثر برای محصولات تبدیل شده معمولاً بیشتر است که در نتیجه، قیمت‌های بازار جهانی این محصولات بیش از حالت خام آنها کاهش یابد.

ح - حمایت از کشاورزی بر بازار محصولات صنعتی اثر می‌گذارد و قیمت‌های جهانی این محصولات را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

ط - قیمت‌های بازار جهانی به طور غیرمستقیم تحت تأثیر مزیت‌های تجاری اعطا شده به کشورهای در حال توسعه قرار می‌گیرد.

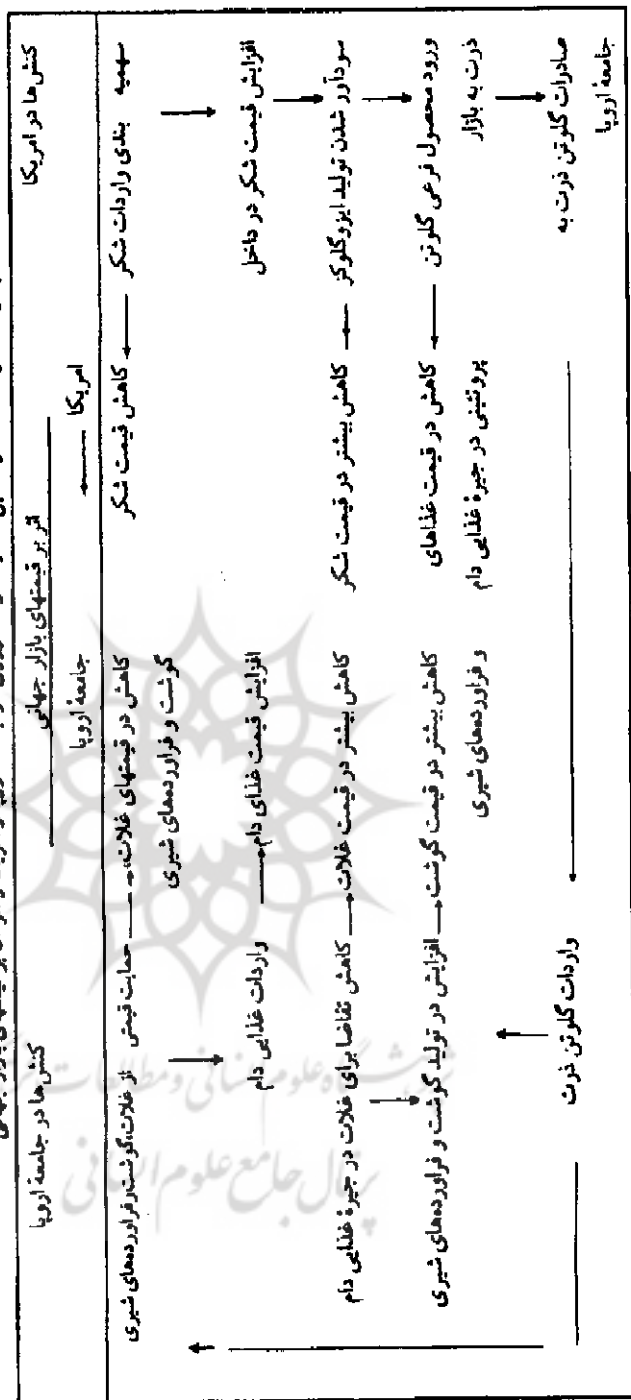
تحریف در قیمت‌های بازار جهانی که بوسیله سیاست‌های کشاورزی کشورهای

1- Isoglucose

2- Corn gluten

3- Common Agricultural Policy (C A P)

جدول شماره (۱) - آثار متقابل حمایت از کشاورزی در جامعه اروپا و آمریکا و اثر آن بر قیمت‌های بازار جهانی

منبع: Kester and Bale (1990)

به سمت راست منتقل می‌شود. متأسفانه مدارک تجربی زیادی در مورد اینکه بخش کشاورزی چگونه به کاهش قابل توجه قیمت «تولیدکننده» و به طور کلی سیاستهای آزادسازی در کوتاه مدت، میان مدت و بلندمدت عکس العمل نشان می‌دهد، وجود ندارد.

حمایت از قیمتها در گذشته به افزایش در تخصیص غیر کارا به بخش کشاورزی کمک کرده، شکاف بین مزارع کارا و غیرکارا افزایش یافته است. قیمت‌های حمایت شده انگیزه‌ها را برای اختراع و به کار بردن تکنولوژی‌های جدید افزایش داده است. هنگامی که بعضی از کشاورزان این انگیزه‌ها را از خود نشان دادند، سایر زارعان که تحت فشار کمتر هستند نیز برای حمایت از قیمت‌ها، واکنش نشان می‌دهند. قیمت‌های پایین فشار بر کشاورز را زیاد می‌کند. طوری که با باید کارایی را افزایش دهد و یا از حرفه‌اش بیرون رود. در هر دو حالت، کارایی بخش و نیز کل تولید افزایش می‌یابد. البته انتقال به سمت راست منحنی عرضه به طور نامحدود ادامه نخواهد یافت. اما، ممکن است پنج تا ده سال طول بکشد. این فرضیه‌ها به وسیله شواهد آزادسازی بخشهای صنعتی حمایت شده، تأیید شده است. براساس یک مطالعه بانک جهانی، گزارش شده است که آزادسازی در کشورهای در حال توسعه تولیدات را پایین نمی‌آورد (حتی، کشورهای در حال

صنعتی ایجاد شده، رابطه مبادله‌ای کشورهای در حال توسعه و همچنین توسعه کشاورزی این کشورها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. اثر کلی برای بعضی کشورها مثبت و برای بعضی منفی بوده است و این امر به رابطه مبادله‌ای و مزیت‌های نسبی این کشورها در دسترسی به بازارهای کشورهای صنعتی بستگی داشته است. مشخص کردن اثر کلی برای هر کشور به علت متغیر و متنوع بودن آثار، دشوار و به میزان زیادی به واکنش کشورهای در حال توسعه به تغییرات در بازارهای جهانی وابسته است، و شاید بتوان گفت که عامل اصلی و تعیین کننده، آثار نهایی می‌باشد.

۳- آیا آثار آزادسازی عکس آثار حمایت است؟

جالب است مشخص شود که سیاستهای آزادسازی کشاورزی در کشورهای صنعتی درست عکس آثار حمایت از تولیدات داخلی است. مدل‌های بازرگانی موجود بر فرضی استوار است که جای بحث دارد. معمولاً، فرض شده که کاهش قیمت در کشورهای صنعتی منجر به کاهش میزان تولیدات و افزایش قیمت‌های بازار جهانی می‌شود. در واقع مثبت بودن کشش پذیری عرضه، به وسیله پژوهشهای تجربی تأیید شده است. آزادسازی نه فقط باعث تغییر در قیمت‌های محصولات می‌شود بلکه محیط اقتصادی را برای عوامل تغییر می‌دهد و منحنی عرضه عوامل و در نتیجه آزادسازی

تغییر قیمت‌ها احتمالاً در دامنهٔ تغییر (واریانس) مشاهده شده در قیمت‌های بازار جهانی، ناشی از بی‌ثباتی است، بنابراین، به هیچ وجه روشن نیست که کشورهای در حال توسعه به عنوان یک گروه چگونه تحت تاثیر آثار قیمتی ناشی از سیاست‌های حمایتی قرار گیرند. آثار غیرقیمتی حتی ممکن است خیلی مهمتر باشد، در حالیکه هدف نهایی سیاست‌های آزادسازی بازرگانی می‌بایست افزایش رفاه باشد. تمرکز بسیاری از مدل‌ها روی اثر واسطه‌ای - یعنی اثر آزادسازی - روی قیمت‌های جهانی محصولات کشاورزی بوده است.

خلاصه‌ای از نتایج تخمین زده شده بر قیمت جهانی کالاهای عمده از این مطالعات در جدول شماره (۲) نشان داده شده است. با وجود آنکه تغییرات زیادی در نتایج ارائه شده در جدول شماره (۲) مشاهده می‌شود، می‌توان به نتایج واحدی دست یافت. به طور کلی با حذف حمایت از کشاورزی، عرضه در کشورهای توسعه یافته کاهش یافته و پیش‌بینی شده است قیمت‌های جهانی بیشتر کالاها، افزایش یابد. قیمت محصولات که مورد حمایت بیشتری هستند مانند لبنیات، شکر و گوشت، بیش از کالاهای دیگر افزایش می‌یابد.

پیش‌بینی شده است که قیمت گندم به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یابد، که این امر بازتابی از حذف نرخهای بالای حمایت در کشورهای توسعه یافته است. با این حال، این نتیجه را باید با احتیاط تلقی کرد. زیرا این احتمال نیز وجود دارد که با توجه به

توسعه‌ای که از بخشهایی از آن، مانند صنعت، حمایت زیادی شده است).

کوتاه سخن آن‌که، به طور یقین می‌توان گفت که حمایت از کشاورزی در کشورهای صنعتی تولیدات داخلی را بالا برده و قیمت‌های بازار جهانی را کاهش داده است. اما در مورد اینکه آزادسازی چگونه بر قیمت‌های بازار جهانی در کوتاه و میان مدت اثر خواهد گذاشت، با قاطعیت کمتری می‌توان اظهار نظر کرد.

صرفنظر از این که تعیین این آثار در کشورهای در حال توسعه دشوار است، مدل‌های موجود نمی‌تواند میزان تأثیر بر تولید را در کشورهای صنعتی به نحو رضایت بخشی تخمین بزند. منظور کردن همه محصولات به ویژه محصولات نواحی گرمسیری، تعیین آثار ارتباطی به گونه‌ای واقعی، منظور کردن آثار تغییرات تکنیکی آینده و به حساب آوردن آثار کاهش مزیت‌های تجاری در مدل، کار ساده‌ای نیست.

بنابراین وجود اختلاف زیاد، میان مقادیر تخمین قیمت محاسبه شده به وسیله مدل‌های گوناگون مایه شگفتی نیست. تصویری از نتایج این مدل‌ها که در جدول‌های ۲ و ۳ ارائه شده، جالب توجه است. این نقطه ضعفی است که با مدل‌های موجود نمی‌توان آثار تغییر قیمت در بازار جهانی و انعکاس آن را بر کشورهای در حال توسعه تخمین زد.

از محاسبات موجود می‌توان چنین استنتاج کرد که سیاست‌های حمایتی مطمئناً بر قیمت‌های بازار جهانی اثر دارد، ولی این

از مدل‌های تعادل جزئی است. این نتیجه احتمالاً به علت وجود امکان جایگزینی بیشتر در مدل تعادل عمومی است که جریان منابع بین بخشها در آن وارد شده است. جدول شماره (۳) آثار آزادسازی بازرگانی را در شرایطی نشان می‌دهد که این امر در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه به طور همزمان انجام شده باشد.

مجموعه تخمین‌های قابل دسترس آثار هم‌زمان آزادسازی در بازارهای کشورهای در حال توسعه و توسعه یافته، در جدول شماره (۳) و با فرض حذف حمایت مثبت در کشورهای توسعه یافته و حمایت‌های

برخی تجربه‌های اخیر، تولید در ایالات متحده و بعضی کشورهای توسعه یافته دیگر، ممکن است افزایش یابد و در نتیجه، قیمت‌ها کاهش یابند.

در همه مطالعات انجام شده پیش‌بینی می‌شود که قیمت برنج افزایش یابد، اما این افزایش کمتر از قیمت غلات دیگر است. این نتیجه، اهمیت نسبتاً کمتر کشورهای توسعه یافته را به عنوان یک گروه در بازار جهانی برنج منعکس می‌کند. اگرچه استثنائاتی از این قاعده کلی نیز وجود دارد. تخمین افزایش قیمت‌ها در مدل تعادل عمومی کمتر از تخمین‌های به دست آمده

جدول شماره (۲) - آثار آزادسازی بازرگانی در کشورهای توسعه یافته

بر قیمت محصولات کشاورزی در بازار جهانی (به درصد)

مدل	کالا				
	گندم	برنج	گوشت	لبنیات	شکر
(۱) تابرز-آندرسون (۱۹۹۰)	۲۵	۵	۲۳	۹۵	۲۲
والد - زایتز (۲)	۳	۲	۱۰	-	۱۵
OECD	-۵	-	۵	۳۱	۹
وزارت کشاورزی آمریکا	۲۷	۱۸	۱۶	۸۴	۲۹
مدل تعادل عمومی					
IIASA	۱۸	۲۱	۱۷	۳۱	-
RUNS	۱۵	۱۴	۱۸	-	۵۷
والراس (۳)	۱۷	-	۱۰	۱۴	-

منبع: گلدین و نادسن (۴)، ۱۹۹۰.

- 1- Anderson - Tyres
- 2- Zietz
- 3- Walras
- 4- Goldin and Knudsen

غالباً منفی در کشورهای در حال توسعه، نشان داده شده است.

اثر روی برنج به وضوح نسبت به حالت قبل معکوس شده است و نشان می‌دهد اثر حمایت منفی در کشورهای در حال توسعه بیشتر از اثر حمایت مثبت در کشورهای توسعه یافته است. آثار مثبت روی قیمت گندم کاهش یافته یا در بیشتر موارد معکوس شده و در مورد لبنیات، افزایش قیمت قابل ملاحظه‌ای پیش‌بینی شده است. زیرا در برخی کشورهای در حال توسعه نیز حمایت مثبت از آن وجود دارد.

مدارک موجود درباره آثار آزادسازی بر رفاه در کشورهای در حال توسعه محدودتر از مطالعات مربوط به قیمت‌های جهانی است. بیشتر پژوهش‌های اولیه، روی محصولات کشاورزی مناطق معتدله که توسط کشورهای توسعه یافته انجام می‌شود تمرکز داشته. در نتیجه، کشورهای در حال توسعه به عنوان واردکنندگان اصلی این

تولیدات بازیان مواجه خواهند شد؛ چرا که قیمت این محصولات افزایش می‌یابد. اما اگر آزادسازی در کشورهای در حال توسعه انجام شده و حمایت‌های منفی حذف شود، با توجه به افزایش کارایی در کشورهای در حال توسعه، به نظر می‌آید پس از حذف حمایت‌ها افزایش قیمت کمتر از میزان پیش‌بینی شده باشد.

نتایج معقول قابل مقایسه‌ای در مورد آثار آزادسازی کامل بازرگانی بر رفاه، اخیراً طی مطالعاتی توسط آندرسون و تایرز در سال ۱۹۹۱، مطالعات دیگری به وسیله وزارت کشاورزی آمریکا در سال ۱۹۹۰ توسط کریسوف، سالیوان، وینیو و جانسون صورت گرفته است. در مطالعه کریسوف اثر رشد بهره‌وری بر تغییرات قیمت در نظر گرفته نشده، درحالی‌که در مطالعه آندرسون و تایرز این موضوع مورد توجه قرار گرفته است. نتایج به دست آمده در هر دو مورد، شامل حالتی است که فقط کشورهای

جدول شماره (۳) - آثار آزادسازی بازرگانی جهانی روی قیمت کالاها (به درصد)

مدل	محصول				
	گندم	برنج	گوشت	لبنیات	شکر
مدل‌های تعادل جزئی (۱۹۹۰)، تایرز - آندرسون	۱	-۶	۸	۶۰	-۱۲
والد - زایتز	-۱۲	-۲۱	۱۳	-	۱
OECD	-۷	-۵	-۴	۲۹	۷
وزارت کشاورزی آمریکا	۲۳	-	۷	۷۹	۷
مدل تعادل کلی					
II ASA	۲۳	-	۱۱	۳۴	-

منبع گلدین و نادسن، ۱۹۹۰.

صنعتی شده به آزادسازی مبادرت کرده‌اند و حالت دوّم، زمانی است که تمامی کشورها در برنامه آزادسازی بازرگانی کشاورزی مشارکت داشته‌اند.

زمانی که کشورهای توسعه یافته به تنهایی در آزادسازی مشارکت کنند، براساس نتایج کریسوف، که در جدول شماره (۴) آمده است، این امر سبب زیان کشورهای در حال توسعه می‌شود. ولی، این زیان در مقایسه با تولید ناخالص داخلی آنان اندک خواهد بود. زمانی که کشورهای در حال توسعه در فرایند آزادسازی شرکت می‌کنند، تصویر به طور قابل ملاحظه‌ای تغییر پیدا می‌کند و کشورهای در حال توسعه از کاهش ضایعات و تغییر در نرخ مبادله سود می‌برند. با آزادسازی بازرگانی جهانی، پیش‌بینی می‌شود که اقتصاد بیشتر کشورهای آسیا و آمریکای لاتین سودآور باشد. کشورهای واردکننده غذا در شمال آفریقا، زیانهایی را تجربه می‌کنند و این در حالی است که رفاه در کشورهای صحرای آفریقا به میزان کمی افزایش می‌یابد. جمهوریهای شوروی سابق به علت افزایش قیمت مواد غذایی وارداتی ممکن است با کاهش در رفاه مواجه شوند. در نتایج آندرسون و تاپرز (۱۹۹۱)، کشورهای در حال توسعه در کل سود می‌برند، حتی هنگامی که تنها کشورهای OECD به آزادسازی مبادرت ورزند. با این حال، منافع در کشورهای در حال توسعه

زمانی که در آزادسازی مشارکت کنند بیشتر می‌شود. در این مورد، منافع رفاهی حاصله بیش از دو برابر شده و از ۱۶/۶ به ۳۳/۴ میلیارد دلار افزایش می‌یابد. زمانی که تنها کشورهای صنعتی آزادسازی کنند، از گروه کشورهای در حال توسعه، واردکنندگان غذا، مانند کشورهای آفریقای شمالی، صادرکنندگان نفت، تایوان و بنگلادش زیان بیشتری می‌بینند. زمانی که آثار تحریمی سیاست‌ها در کشورهای در حال توسعه برداشته شوند تعداد کمی از اقتصادهای در حال توسعه زیانهایی را تجربه می‌کنند که میزان آن نیز اندک خواهد بود. از مقایسه بررسی‌های انجام شده به وسیله کریسوف و تاپرز-آندرسون، مشخص می‌شود که در نظر گرفتن پیشرفت تکنولوژی در مطالعه کریسوف، سبب ایجاد تغییراتی در نتایج می‌شود.

۲- موقعیت ایران به عنوان واردکننده محصولات کشاورزی

باتوجه به اینکه مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که میزان سود و زیان کشورهای در حال توسعه ناشی از آزادی بازرگانی، تا حدود زیادی به موقعیت آنها از نظر میزان صادرات و واردات مواد غذایی بستگی دارد، در این بخش به موقعیت بازرگانی محصولات کشاورزی ایران پرداخته خواهد شد. همان طور که جدول شماره (۵) نشان

جدول شماره (۴) - برآورد آثار مثبت و منفی آزادسازی کامل بازرگانی جهان
بر اقتصاد کشورها (در دو مدل)

منبع		نوع آزادسازی	
طبق مدل کریسوف و دیگران (۱۹۹۰)	طبق مدل آندرسون و تایرز (۱۹۹۱)	فقط کشورهای صنعتی	تمامی جهان
میلیون دلار		میلیون دلار	
بنگلادش	-۴۰	-۲۴	۱۰۰
چین	-۶۹	-۷۶	۱۲۹۰۰
هند	۳۳۵	۱۷۴۶	۱۱۰۰
اندونزی	-۱۰۵	۱۱۹	۹۰۰
کره جنوبی	-۳۸۵	۱۴۹۰	۶۵۰۰
پاکستان	۵۰	۳۱۷	۴۰۰
فیلیپین	-۲۷	۶۷	-۱۰۰
تایوان	-۲۷۳	-۵۸	۴۰۰
تایلند	۱۹۵	۳۴۶	-۲۰۰
دیگر کشورهای آسیایی	-۳۲۵	-۱۶۶	۱۷۰۰
آسیا	-۶۴۴	۳۷۶۱	۲۳۷۰۰
آرژانتین	۵۳۲	۶۳۷	۵۱۰۰
برزیل	-۴۳۱	۴۰۶	۸۰۰
مکزیک	-۵۹	۵۰۵	۹۰۰
دیگر کشورهای آمریکای لاتین	۱۶۲	۷۱۶	۸۰۰
آمریکای لاتین	۲۰۴	۲۲۶۴	۷۶۰۰
مصر	-۴۴۲	-۱۸۱	-
نیجریه	-۲۸	۲۴	۴۰۰
آفریقای جنوبی	۱۹	۱۵۲	۲۰۰
دیگر کشورهای صحرای آفریقا	-۶۴	-۵۴	۲۱۰۰
سایر کشورهای آفریقای شمالی و خاورمیانه	-۲۱۸۴	-۲۲۱۱	-۶۰۰
آفریقا و خاورمیانه	-۲۶۹۹	-۲۲۷۰	۲۱۰۰
ارویای شرقی	۶۹۱	۷۲۹	-
جمهوری‌های شوروی سابق	-۱۳۷۳	-۱۳۴۱	-
بقیه کشورهای جهان	-۱۱۶۴	-۱۰۸۳	-
مجموع کشورهای در حال توسعه	-۴۹۸۵	۲۰۶۰	۳۳۴۰۰
کشورهای صنعتی	۳۳۱۲۸	۳۳۰۶۵	۷۳۳۰۰
کل جهان	۲۸۱۳۳	۳۵۱۲۵	۱۰۶۴۰۰

توضیح: در این جدول، آثار آزادسازی کامل بازرگانی جهان با دو فرض، اول اینکه فقط کشورهای صنعتی در آزادسازی مشارکت کنند، و دوم اینکه کل جهان در آزادسازی مشارکت داشته باشند، محاسبه شده است.

می‌دهد، هرچند ارزش صادرات محصولات کشاورزی از ۳۲۰ میلیون دلار به ۷۵۲ میلیون دلار در سال ۱۳۶۹ افزایش یافته است ولی ارزش واردات نیز از روند افزایشی برخوردار بوده و از ۲۶۱۰ میلیون دلار به ۲۸۶۰ میلیون دلار افزایش یافته است. علاوه بر این، هرچند «صادرات خالص» محصولات کشاورزی از ۲۲۹۰ به ۲۱۰۸ میلیون دلار کاهش یافته، ولی در کل، ایران واردکننده محصولات کشاورزی است و سالانه بیش از دو میلیارد دلار محصولات کشاورزی وارد می‌کند. در این بخش واردات گندم سهم قابل ملاحظه‌ای در واردات محصولات کشاورزی داشته است. جدول شماره (۶) افزایش مقدار و ارزش واردات گندم را در مقاطع پنج‌ساله نشان می‌دهد. میزان واردات گندم که در سال ۱۳۴۰ برابر ۱۳۸ هزار تن بوده است در سال ۱۳۵۶ از مرز یک میلیون تن گذشت و در سال ۱۳۶۶ به ۲/۵ و سرانجام با یک جهش در سال ۱۳۶۶ به ۵/۱ میلیون تن رسید، به طوری که رتبه ایران از نهمین واردکننده بزرگ گندم در جهان در سال ۵۶ به چهارمین واردکننده ارتقاء یافت. این در حالی است که تولید گندم در این سالها روند افزایشی داشته و از ۴/۵۶ میلیون تن در سال ۱۳۵۱ به ۵/۵ میلیون تن در سال ۱۳۵۶ و ۸ میلیون تن در سال ۱۳۶۹ افزایش یافته است. از لحاظ ارزشی نیز همان طور که جدول شماره (۶) نشان می‌دهد واردات

گندم از ۷۳۲/۴ میلیون ریال در سال ۱۳۴۰ به ۱۳/۳ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۶ افزایش یافته که سرانجام در سال ۱۳۶۸ به ۷۸/۶ میلیارد ریال می‌رسد. ارزش واردات این محصول تابع مقدار و قیمت آن در بازار جهانی است. همان طور که اشاره شد میزان واردات گندم در سالهای اخیر از روند افزایشی برخوردار بوده اما قیمت هر تن آن در بازار جهانی - طبق جدول شماره (۷) - در سالهای ۱۳۵۲ تا ۱۳۶۹ از جریان مشخصی پیروی نکرده و از حداکثر ۱۷۸ دلار در سال ۱۳۵۲ به ۱۰۵ دلار در سال ۱۳۵۶ کاهش یافته و سپس در سال ۱۳۶۰ به ۱۷۷ دلار افزایش یافته است. مجدداً در طول سالهای بعد روند نوسان ادامه داشته و از ۱۱۴ دلار در سال ۱۳۶۶ به ۱۴۶ دلار در سال ۶۷ و ۱۷۱ دلار در سال ۶۸ افزایش یافته است.

سهم مصرف گندم در ایران طی سالهای ۵۶ تا ۶۹، حدود ۱/۶ درصد کل مصرف جهان بوده است. میانگین سالانه رشد مصرف آن در این دوره ۳/۷ درصد است که بدین ترتیب، از ۶/۷ میلیون تن به حدود ۱۱ میلیون تن رسیده است (جدول شماره ۷).

۳- جایگزینی واردات محصولات کشاورزی و اولویت

در مورد کشورهایی که میزان واردات محصولات کشاورزی شان قابل ملاحظه است، غالباً چنین مطرح می‌شود که بهتر است به جای سیاست تشویق صادرات

جدول شماره (۵) - واردات و صادرات محصولات کشاورزی در ایران (ارقام به میلیون دلار)

سال	صادرات کشاورزی	واردات کشاورزی	صادرات خالص
۱۳۵۸	۳۲۰	۲,۶۱۰	-۲۲۹۰
۱۳۵۹	۱۴۰	۳,۱۱۰	-۲۹۷۰
۱۳۶۰	۱۸۰	۲,۲۹۰	-۲۱۱۰
۱۳۶۱	۱۶۰	۱,۷۵۰	-۲۵۹۰
۱۳۶۲	۱۸۰	۳,۲۰۰	-۳۰۲۰
۱۳۶۳	۲۰۰	۲,۱۸۰	-۲۷۸۰
۱۳۶۴	۴۲۷	۲,۳۰۳	-۱۸۷۶
۱۳۶۵	۴۶۱	۱,۶۵۶	-۱۱۹۵
۱۳۶۶	۵۵۳	۱,۸۶۳	-۱۳۱۰
۱۳۶۷	۶۸۶	۱,۸۲۷	-۱۱۴۱
۱۳۶۸	۷۴۰	۲,۸۸۷	-۲۱۴۷
۱۳۶۹	۷۵۲	۲,۸۶۰	-۲۱۰۸

منبع: سازمان جهانی خواربار و کشاورزی، سالنامه بازرگانی.

جدول شماره (۶) - تغییرات مقدار و ارزش واردات گندم در سالهای منتخب از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۷۰

سال	مقدار (هزار تن)	ارزش (میلیون ریال)
۱۳۴۰	۱۳۸/۳	۷۳۲/۴
۱۳۴۵	۲۱۲/۲	۱۱۵۰/۵
۱۳۵۰	۹۹۳/۳	۵۷۵۳/۳
۱۳۵۶	۱۱۵۹/۲	۱۳۳۳۴/۶
۱۳۶۰	۱۵۹۹/۰	۲۲۹۷۱/۴
۱۳۶۵	۱۹۰۸/۲	۱۵۱۰۱/۱
۱۳۶۶	۲۵۵۹/۷	۱۶۳۱۵/۰
۱۳۶۷	۲۳۱۳/۲	۲۲۷۸۷/۰
۱۳۶۸	۵۱۷۹/۰	۷۸۶۶۵/۰
۱۳۶۹	۳۳۸۲/۰	-

مآخذ: آمار بازرگانی خارجی ایران در سالهای مزبور.

در رقابت است. و یا اگر محصولات غذایی که به خارج فروخته می‌شود برای مصرف داخلی موجود نباشد، می‌تواند تورم را تشدید کند. از این رو، منابعی که در فرآیند صادرات محصولات کشاورزی به کار می‌رود می‌تواند به بخش غیرکشاورزی

محصولات کشاورزی، به سیاست جایگزینی واردات محصولات کشاورزی از راه افزایش تولید در داخل روی آورده شود. به ویژه، چنین گفته می‌شود که صادرات محصولات کشاورزی از نظر استفاده از سرمایه و حتی کارگر با بخش غیرکشاورزی

جدول شماره (۷) - میزان تولید، مصرف و قیمت‌های وارداتی گندم در ایران

سال	تولید (هزار تن)	مصرف (هزار تن)	قیمت‌های وارداتی (دلار در تن)
۱۳۵۱	۴۵۶۰	۵۱۰۰	۹۲
۱۳۵۲	۴۶۰۰	۵۴۳۶	۱۷۸
۱۳۵۳	۴۷۰۰	۶۰۲۲	۱۶۲
۱۳۵۴	۵۵۰۷	۶۵۰۱	۱۵۱
۱۳۵۵	۶۰۴۴	۶۷۵۵	۱۲۲
۱۳۵۶	۵۵۱۷	۶۷۳۸	۱۰۵
۱۳۵۷	۵۶۶۰	۷۰۲۱	۱۳۱
۱۳۵۸	۵۰۳۵	۷۰۳۷	۱۶۳
۱۳۵۹	۵۷۴۴	۷۵۹۹	۱۶۴
۱۳۶۰	۶۶۱۰	۸۰۸۴	۱۷۷
۱۳۶۱	۶۶۶۰	۸۷۱۳	۱۶۱
۱۳۶۲	۵۹۵۶	۸۸۲۲	۱۵۸
۱۳۶۳	۶۲۰۷	۸۷۰۵	۱۵۳
۱۳۶۴	۶۶۳۰	۸۹۲۷	۱۳۸
۱۳۶۵	۷۵۵۶	۹۶۰۷	۱۱۵
۱۳۶۶	۷۵۷۱	۱۰۰۶۱	۱۱۴
۱۳۶۷	۷۲۶۵	۱۰۵۶۰	۱۴۶
۱۳۶۸	۶۰۱۰	۱۰۴۲۰	۱۷۱
۱۳۶۹	۸۰۱۲	۱۰۹۲۲	-

مأخذ:

- آمار تولید از آمارنامه کشاورزی در سالهای مربوطه
- آمار مصرف از مرکز مطالعات برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی
- آمار قیمت‌های وارداتی از FAO, Production year book

جدول شماره (۸) - نسبت قیمت وارداتی به هزینه تمام شده تولید چند محصول اساسی کشاورزی، با نرخهای متفاوت (بر مبنای سال ۱۳۷۰)

نرخهای متفاوت دلار	۷۰ ریال	۸۰۰ ریال	۱۰۰۰ ریال	۱۵۰۰ ریال
گندم	۰/۱۷	۱/۹۴	۲/۴۲	۳/۶
جو	۰/۰۹	۱/۰۶	۱/۳۲	۱/۹۸
برنج	۰/۰۵	۰/۱۶	۰/۷۴	۱/۱۱
گوشت قرمز	۰/۰۴	۰/۴۸	۰/۱۶	۰/۰۹
شکر	۰/۰۴	۰/۴۵	۰/۵۶	۰/۸۳

گیرد. معمولاً تولیدات کشاورزی را می توان با هزینه واقعی کمتری به شیوه استفاده از ذخایر استفاده نشده زمین و کارگر، افزایش داد. اما اگر افزایش تولیدات کشاورزی برای جایگزینی واردات سبب بیرون کشیدن سرمایه از تولیدات صنعتی - جایی که می توان ارزی بیشتری ذخیره کرد - شود، هزینه جایگزینی واردات کشاورزی می تواند زیاد باشد. بنابراین در این گزارش کوشش شده است. با استفاده از اطلاعات موجود، نسبت هزینه واردات به هزینه تولید داخلی برخی از محصولات محاسبه شده و براساس آن، اولویت محصولات جهت جایگزینی واردات مشخص شود.

در جدول شماره (۸)، این نسبت برای محصولات عمده وارداتی در سال ۱۳۷۰، شامل گندم، جو، برنج و گوشت قرمز، با در نظر گرفتن نرخهای مختلف به دلار، محاسبه و نشان داده شده است. توجه به این نکته ضروری است که با تغییر ارزش برابری ریال به دلار، اولویت ها تغییری نمی کند و در جایگزینی واردات محصولات کشاورزی،

منتقل شده و بازده بیشتری داشته شد؛ چرا که تولید محصولات کشاورزی جهت صادرات نیاز به سرمایه گذاری برای در اختیار گرفتن تکنولوژی پیشرفته در تولید و همچنین بازاریابی دارد.

در کشوری که کشاورزی دچار رکود است و واردات محصولات کشاورزی قابل ملاحظه است، از لحاظ اقتصادی قابل توجیه است که به جای تشویق صادرات محصولات کشاورزی، تولید مواد غذایی جهت بازار داخلی افزایش یابد تا واردات محصولات کشاورزی کاهش یابد و به حد قابل قبولی برسد. پس از رسیدن به چنین مرحله ای، سیاست تشویق صادرات محصولات کشاورزی - به منظور تأمین ارز لازم جهت واردات کالاهایی که برای سرعت بخشیدن به آهنگ توسعه مورد نیاز است - مطلوب است. هرچند به سیاست جایگزینی واردات محصولات صنعتی در دو دهه اخیر انتقادهایی وارد شده اما، تعقیب چنین سیاستی در مورد تولیدات کشاورزی مطلوب است. در این مورد هزینه نهایی جایگزینی واردات^(۱) باید مورد بررسی قرار

گندم در اولویت نخست قرار دارد. اما نکته درخور توجه آن است که حرکت به سوی ایجاد نرخ واقعی ارز، که از نتایج آزادسازی اقتصادی است، تعمیم آن به محصولات کشاورزی، می‌تواند انگیزه تولید محصولات کشاورزی به ویژه گندم را در داخل بیشتر کند. به عنوان مثال در شرایطی که نرخ دلار ۷۰ ریال محاسبه شده هزینه واردات گندم ۰/۱۷ برابر هزینه تمام شده تولید در ایران است، بنابراین، در این حالت تمایل به واردات گندم افزایش می‌یابد، اما هنگامی که نرخ دلار بر مبنای ۱۵۰۰ ریال محاسبه شود هزینه واردات به ۳/۶ برابر هزینه تولید داخلی افزایش می‌یابد، که طبعاً انگیزه تولید در داخل را به شدت تقویت خواهد کرد.

با توجه به آزادسازی بازرگانی محصولات کشاورزی و پیش‌بینی‌های موجود، که حاکی از افزایش قیمت گندم در بازار جهانی است، طبیعی است که هزینه واردات گندم افزایش بیشتری یابد، انگیزه برای افزایش تولید و گسترش تکنولوژی تولید گندم به میزان بیشتری فراهم شود. جدول شماره (۸) - نشان می‌دهد که قیمت تولید داخلی گوشت قرمز و شکر، با نرخ ۱۵۰۰ ریال برای هر دلار قابل رقابت با قیمت واردات آنها نیست.

۴ - نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۴-۱: آزادی بازرگانی کشاورزی جهانی،

چنانچه در مسیر تعیین شده با موفقیت انجام گیرد، آثاری بر کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه خواهد داشت. پیش‌بینی‌های انجام شده که با استفاده از الگوهای اقتصادسنجی صورت گرفته، حاکی از کاهش مازاد کشورهای پیشرفته و در نتیجه، کاهش محصول و افزایش قیمت در بازار جهانی است.

۴-۲: این روند، در صورتی که تحقق یابد، به سود صادرکنندگان محصولات کشاورزی در کشورهای در حال توسعه است. براین اساس، گمان می‌رود که سرعت پیشرفت تکنولوژی در کشاورزی کشورهای در حال توسعه شتاب بیشتری گیرد که در بلندمدت، می‌تواند قیمت محصولات کشاورزی در بازار جهانی را به سمت نقطه تعادل پایین‌تری هدایت کند.

۴-۳: در این میان کشورهایی چون ایران، که واردکننده خالص محصولات کشاورزی هستند، از افزایش قیمت‌ها به ویژه در کوتاه مدت زیان خواهند دید. اما خوشبختانه برنامه دوم دارد برای تولیدات استراتژیک جایگاه خاصی قائل می‌شود و چنین به نظر می‌رسد که توجه خاص به حمایت از تولیدات استراتژیک، این زمان را به سرعت جبران خواهد کرد.

۴-۴: محاسبات انجام شده نشان می‌دهد که حتی اگر شرایط سال ۱۳۷۰ را در نظر بگیریم (که هنوز آزادسازی جهانی در مرحله اولیه بوده است)، تولیدات

2- Burniaux, J.M., Martin, J.P., Delorme, F., Lienert, I. and vander Mensbrughe, D., 1990. Economy - wide effects of agricultural policies in OECD countries: a GE approach using the walras model. In: I. Goldin and O. Knudsen (Editors), Agricultural trade liberalization. Implications for developing countries. organization for economic cooperation and development, Paris, and World Bank, Washington, DC, PP.283-306.

3- Goldin, I. and Knudsen, O., 1990. Implications of agricultural trade liberalization for developing countries. In: I. Goldin and O. Knudsen (Editors), Agricultural trade liberalization: Implications for the developing Countries. OECD/World Bank, Paris/Washington. DC.

4- Krissoff, B., Sullivan, J., Wainio, J. and Johnston, B., 1990. Agricultural trade liberalization and developing countries. ERS Staff Rep. AGES 9042, USDA Economic research service, Washington, DC.

5- Schmieding, H., 1990. What about a liberalization club for an open world economy? World Econ., 11: 515 -527.

6- Valdes, A. and Zietz, J., 1980. Agricultural Protection in OECD countries: its cost to less developed countries. IFPRI Res. 21, International food policy research Institute, Washington DC.

7- Zietz, J. and Valdes, A., 1988. Agriculture in the GATT: an analysis of alternative approaches to reform. Res. Rep. 70, International Food Policy Research Institute, Washington, DC.

□ □ □

استراتژیک کشاورزی (به استثناء شکر و گوشت قرمز) مزیت یافته و بنابراین هزینه ملی از بابت حمایت تولید داخل آنها صفر بوده است. چنین بنظر می‌رسد که با شرایط تجارت جهانی سال ۱۳۷۳ و افزایش نرخ دلار به ۱۷۵۰ ریال برای تمامی تولیدات استراتژیک کشاورزی مزیت نسبی حاصل می‌شود تولید، هزینه‌ای را متوجه اقتصاد ملی نمی‌کند.

۴-۵: بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که افزایش قیمت محصولات غذایی به ویژه گندم در بازار جهانی، چنانچه با اصلاحات سیاستهای بازرگانی کشاورزی در داخل همراه باشد، می‌تواند منجر به تقویت انگیزه تولید گندم و در نتیجه کاهش واردات آن شود. در این مسیر، تقویت و گسترش طرحهایی مانند طرح محوری گندم - که خدمات رسانی را با ترویج تلفیق کرده و منجر به افزایش عملکرد (بازدهی) در هکتار می‌گردد، توصیه می‌شود. همچنین، تجدیدنظر سالانه در قیمت گندم، به گونه‌ای که بتواند هزینه‌های کامل تولید را جبران کند و رابطه معقولی میان قیمت محصولات مختلف برقرار سازد، توصیه می‌شود.

منابع:

1- Anderson, K. and Tyers, R., 1990. How developing countries could gain from agricultural trade liberalization in the Uruguay round. In: I. Goldin and O. Knudsen (Editors). Agricultural Trade Liberalization: Implications for Developing Countries. OECD/ World Bank, Paris / Washington, D.C.